فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی
Human Sciences Research Journal
دوره جدید، شماره ۲۶، بهار ۱۳۹۹، صص ۳۰۳-۲۹۱ **New Period, No 26, 2020, P 291-303**
شماره شاپا (۲۴۷۶-۷۰۱۸) **ISSN (2476-7018)**

روش‌های تربیت عبادی فرزندان در سیره معصومین (ع)

حسین جلائی نوبری
عضو شورای پژوهشی مرکز توسعه پژوهش‌های بین رشته ای معارف اسلامی و علوم سلامت منطقه ۲ کشور و استادیار دانشگاه علوم پزشکی تبریز، ایران
nobarih@tbzmed.ac.ir

چکیده
براساس آیات و روایات اسلامی والدین نسبت به تربیت دینی فرزندان خود مسئولیت سنگینی دارند. بی‌شک هر سنی دارای ویژگی‌ها و اقتضائاتی است. در صورتی فرایند تربیت وآموزش نتیجه بخش است که براساس مراحل رشد، تحول روانی و ویژگی‌های هر دوره، اقدام به برنامه‌ریزی نمود. تحقیقات نشان می‌دهد بسیاری از افرادی که در بزرگسالی نسبت به عبادات سستی از خود نشان می‌دهند، بی اعتقاد به دین و تکالیف دینی نیستند، بلکه عواملی چون بی‌توجهی و یا عدم تقید والدین نسبت به انجام به موقع تکالیف عبادی، عدم ورزیدگی کودکان در انجام عبادات در کودکی و ناآگاهی آنان از فلسفه و اهمیّت عبادات، در این زمینه نقش دارند. برای رفع این مشکل، ضروری است پیش از سن تکلیف، کودکان با اعمال و تکالیف عبادی، فلسفه و فواید اعمال عبادی متناسب با دوره کودکی آشنا شوند. والدین و مربیان به عنوان مسئولان اصلی تربیت، باید زمینه فراگیری و انجام برخی از مسائل دینی را برای کودکان فراهم نمایند. این مقاله با روش توصیفی تحلیلی در پی آن است تا با استناد به روایات تربیتی ومنابع دینی، به بررسی اهمیت تربیت عبادی کودکان، ضرورت پاسخ به سوال‌های کودکان در مورد اعمال عبادی و مسئولیت والدین در این زمینه پرداخته است.

واژه‌های کلیدی: تربیت، تربیت دینی، تربیت عبادی، کودکان

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

مقدمه

آگاهی‌های دینی درست و متناسب با سن کودکان ونوجوانان، نقش مهمی در سرنوشت و آینده‌ی آنان ایفا می‌کند. اگر تفکر، اندیشه ورفتار مبتنی بر آموزه‌های دینی باشد. زندگی جهت الهی می‌یابد. بدین منظور، دین اسلام برنامه‌های جامع و کاملی در قالب تربیت دینی دربردارد. از جملهٔ این برنامه‌ها، «عبادت و بندگی» است. به طور کلی معارف اسلامی به سه بخش اعتقادات، اخلاقیات و احکام تقسیم می‌شود و عبادات، بخش گسترده‌ای ازاحکام را به خود اختصاص داده است.

عبادات، رشددهنده و تقویت‌کننده‌ی ایمان و اعتقادات هستند. عبادت یکی از نیاز های واقعی و اساسی است که ریشه در اعماق جان وفطرت بشر داردو اسلام آن را به منزلهٔ یک برنامهٔ جامع تربیتی برای پرورش و تکامل روح و روان انسان برنامه‌ریزی کرده است. تربیت دینی «عبارت است از مجموعه اعمال عمدی و هدف‌دار، به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر؛ به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند گردد.»[۱]

یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت دینی در دورهٔ کودکی، تربیت عبادی است. این نوع تربیت که شامل پرورش بعد معنوی و ایجاد زمینهٔ ارتباط با خداوند است، بسیار مورد تأکید پیشوایان دینی می‌باشد. داوودی تربیت عبادی را: «آموزش عبادات به متربیان و متعهد کردن آنان به انجام آنها می‌داند. به طور کلی، تربیت عبادی بُعدی از تربیت دینی است که متربّی را با اعمال و تکالیف عبادی آشنا، و آنان را با انگیزهٔ راسخ، مکلّف به انجام آن می‌کند.»[۲]

بحث تربیت عبادی یکی از مهم‌ترین مسائل در محافل علمی و آموزشی در جامعهٔ دینی است، که توجه بسیاری از پدران و مادران دین‌مدار و مربیان متعهّد و دل‌سوز را به خود جلب کرده است. چون تربیت عبادی دنباله و مکمّل تربیت اعتقادی است و تربیت اعتقادی بدون آن بار ارزشی ندارد؛ زیرا لازمهٔ شناخت یک دین، عمل به آموزه‌های آن است.

حال این پرسش مطرح است که چه کنیم تا فرزندانمان مؤمن، متعهّد و عامل به تعالیم دینی و تکالیف عبادی رشد کنند؟

برای پاسخ به این پرسش ضروری است مقدمات لازم برای فراگیری و گرایش فرزندان به انجام اعمال عبادی از سنین کودکی تا قبل از بلوغ شرعی فراهم شود تا افزون بر ایجاد و تقویت روحیه دین‌داری و دین‌باوری، زمینه عمل به تکالیف عبادی نیز برای آنان فراهم شود. در مقاله، تعدادی از راه‌ها و شیوه‌ها بیان می شود.

۱- داوودی، تربیت دینی، ص۲۶.

۲- همان، تربیت دینی، ص۱۱۱.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

اهمیت تربیت عبادی کودکان

خانواده، مجموعه ای از زن و مرد و فرزندان است که یک سلسله روابط عمیق روحی، عاطفی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی میان آنان جاری است و با هدف رفع نیاز و کسب آرامش در حیطه روابط بالا و تولید و تربیت نسل، به حیات خود ادامه می‌دهد. درحقیقت خانواده مهمترین جایگاه پرورش نیروی انسانی ومحیطی مناسب برای رشداعضای خودبه شمار می‌رود. زن و مردی که با پیمان ازدواج به همسری یگدیگر در می آیند، نسبت به یکدیگر احساس مسئولیت می کنند و به خاطر مسائل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، بیش از پیش با جامعه خود ارتباط خواهند داشت و نه تنها موجدیت جامعه را به رسمیت می‌شناسند، بلکه ایمان خویش را نیز ازسستی نجات خواهند داد.

بارها شاهد آن بوده‌ایم که برخی افراد عبادات و نماز کودکان رانوعی بازی تلقی می کنند و آن را فاقد ثواب و اجر الهی می‌شمارند. حال آن که چنین نیست و قطعاً عبادت درکودکی نیز حسناتی به همراه دارد. حال اگر ترتیبی اتخاذ شود که کودکان دریابند انجام عبادت و نماز آنها، در پیشگاه خدا اجر خواهد داشت، رغبت بیشتری برای انجام عبادت خواهندداشت.

از طرف دیگر انجام عبادت‌ها در کودکی موجب ملکه شدن آنها می گردد و چنین کودکانی دربزرگسالی عبادات را با سهولت بیشتری انجام می‌دهند. اما آنان که تا هنگام بلوغ نماز نخوانده‌اند، این کار را با دشواری بیشتری انجام می‌دهند. پس اگر بخواهیم کودکان با عبادات خو بگیرند، باید دوره کودکی آنها را مغتنم بشماریم. مسئله دیگر این است که وقتی کودکی از دوران نوباوگی به عبادت روی بیاورد و برای انجام آن به مسجد و سایر اماکن مذهبی برود، از همان زمان، با چنین فضاهایی انس می گیرد و با انسان‌های با ایمان مأنوس می‌شود.

پس برای تربیت دینی کودکان باید از همان کودکی دست به اقدام زد تا آداب و رسوم و عبادات دینی در دل فرزندان پا بگیرد. به همین دلیل باید نقش‌هایی را در امر تربیت مذهبی فرزندان و اقامه نماز توسط آنان ایفا کنیم.

امینی معتقد است: «درست است که پسر بعد از پانزده سال و دختر بعد از نُه سال به تکلیف می‌رسند و قبل از آن تکلیفی ندارند، اما انجام تکالیف دینی را نمی‌توان تا سن بلوغ به تأخیر انداخت. باید انسان از کودکی به انجام عبادات و تکالیف دینی عادت کند تا در سن بلوغ به آنها رغبت داشته باشد. اما اگر پدر و مادر به بهانه اینکه هنوز به حد تکلیف نرسیده به نماز خواندن او اعتنا نداشته باشند و تا سن بلوغ آن را عقب بیندازند، انجام آن عبادت در سن بلوغ برای بچه دشوار خواهد بود یا اصلاً زیر بارش نمی‌رود و اگر هم نمازخوان شود، چندان تقیدی به آن نخواهد داشت و با اندک بهانه‌ای، ممکن است آن را ترک نماید؛ زیرا عملی که از زمان کودکی عادی نشده باشد عادت کردن به آن دشوار خواهد بود.»[1]

۱- امینی، تربیت، ص ۲۵۱-۲۵۲.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

ضرورت تربیت عبادی و آمادگی‌های لازم برای انجام یک مجموعه از اعمال عبادی، مانند نماز و روزه، به خوبی از آیات و روایات فهمیده می‌شود. که نمونه‌هایی از آن ذکر می‌شود: خدای تعالی در قرآن می‌فرماید:

«و خانواده‌ات را به نماز امر کن و خود، بر آن شکیبا باش. از تو روزی نخواسته‌ایم، روزی‌ات را می‌دهیم و فرجام [نیک] برای تقواست.»[۱]

«و در این کتاب از اسماعیل نیز یاد کن، که او در وعده‌اش صادق و رسول و پیامبری بزرگ بود. او همواره خانواده‌اش را به نماز و زکات فرمان می‌داد و پیوسته مورد رضایت پروردگارش بود.»[۲]

پیامبر خدا (ص): «فرزندانتان را از هفت سالگی، امر به نماز کنید» [۳]

امام علی (ع): «به فرزندان خود، نماز یاد دهید و آن‌گاه که بالغ شدند، از آنان بازخواست کنید»[۴]

امام باقر (ع): «ما فرزندان خود را وقتی پنج ساله شدند به خواندن نماز امر می‌کنیم و شما فرزندانتان را وقتی هفت ساله شدند، به خواندن نماز وا دارید. ما فرزندانمان را وقتی به سن هفت سالگی رسیدند امر می‌کنیم تا هر مقدار از روز را که می‌توانند روزه بگیرند نصف روز یا کمتر و یا بیشتر، و هرگاه تشنگی و گرسنگی بر آنان غالب شد افطار کنند تا بدین ترتیب به روزه گرفتن عادت کنند و توان آن را بیابند و شما نیز وقتی کودکانتان نُه ساله شدند به آنان دستور دهید تا هر مقدار از روز را که می‌توانند روزه بگیرند و هرگاه تشنگی بر آنان غلبه کرد، روزه‌شان را باز کنند»[۵]

بنابراین ضروری است مقدمات لازم برای فراگیری و گرایش فرزندان به انجام اعمال عبادی از سنین کودکی تا قبل از بلوغ شرعی فراهم شود تا افزون بر ایجاد و تقویت روحیه دین‌داری و دین‌باوری، زمینه عمل به تکالیف عبادی نیز برای آنان فراهم شود. در اینجا، تعدادی از راه‌ها و شیوه‌ها بیان می‌شود.

شیوه‌های تربیت عبادی کودکان

۱. آماده‌سازی و تمرین

یکی از فلسفه‌های تعلیم تکالیف عبادی در دوره خردسالی، ملکه شدن این اعمال بر اثر مداومت در وجود کودک است تا در سن تکلیف، انجام این وظایف برای آنان دشوار نباشد. بر این اساس، باید پیش از آنکه احکام بر فرزندان واجب شود، زمینه رویارویی صحیح با احکام عبادی را در آنها ایجاد کرد.

امام باقر (ع) فرمود: «. . . کودک دست راست و چپ خود را تشخیص داد، او را در برابر قبله قرار دهید و سجده را به او بیاموزید و در سن شش سالگی رکوع و سجود را به او آموزش دهید. سپس رهایش کنید

۱- طه ۱۳۲.

۲- مریم۵۴-۵۵.

۳- ابن حیوان مغربی، دعائم الاسلام، ص۱۹۴.

۴- ابن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، ص ۱۱۵.

۵- کلینی، اصول کافی، ترجمه سیدجواد مصطفوی، ج ۳، ص۴۰۹.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

تاهفت سال او تمام شود. پس وقتی هفت سال او تمام شد، به او بگویید صورت و دست خود را بشوید (آمادگی برای وضو). سپس به او بگویید نماز بخواند؛ آن‌گاه کودک را به حال خود واگذارید تا نُه سال او تمام شود، وقتی تمام شد، در این هنگام وضو گرفتن صحیح را به او بیاموزید و بر [ترک] آن تنبیه گردد و او را به نماز وادارید و بر [ترک] آن تنبیه گردد. وقتی وضو و نماز را فراگرفت، خداوند، او و پدر و مادرش را می‌آمرزد؛ ان شاءالله!»[۱]

امام صادق(ع) می‌فرماید: «در خانه خود اذان بگو تا شیطان از آنجا بگریزد و اذان گفتن مستحب است؛ زیرا کودکان به آن ذکر آشنا می‌شوند» [۲]

حضرت در سخن دیگری فرموده است: «از هفت سالگی کودکانتان را به نماز خواندن و در نُه سالگی به اندازه توانایی‌شان به روزه گرفتن، امر کنید و چون تشنگی و گرسنگی بر آنان غالب گردید، افطارکنند.»[۳]

فلسفی می‌نویسد: «برای اینکه کودکان از اول مؤمن و خداپرست تربیت شوند، لازم است جسم و جان آنها نیز از نظر ایمان هماهنگی برقرار باشد. به همین جهت، اسلام از طرفی پدران و مادران را مکلّف نموده است که فرزندان را به خدا متوجه کنند و به آنان خداپرستی و تعالیم دینی را بیاموزند و از طرف دیگر دستور داده است اطفال را به نماز و عبادات تمرینی وا دارند»[۴]

بنابراین، فلسفه آموزش و تمرین عبادات به فرزندان در دوره قبل از بلوغ این است که آنان آمادگی پذیرش و انجام تکالیف شرعی و عبادی را برای زمان بلوغ پیدا کنند. در حقیقت، انجام عبادات در دوران قبل از بلوغ؛ موجب ملکه شدن آن اعمال در روح و جان فرزند می‌شود.

شهید مطهری؛ نیز به تمرین انجام تکالیف عبادی در کودکان تأکید کرده و می‌گوید:

بچه‌ها را از کوچکی باید به نماز تمرین داد. دستور رسیده است که به بچه از هفت سالگی نماز تمرینی یاد بدهید. البته بچه هفت‌ساله نمی‌تواند نماز صحیح بخواند، ولی صورت نماز را می‌تواند بخواند. از هفت سالگی می‌تواند به نماز عادت کند، چه پسر و چه دختر؛ یعنی همان اولی که بچه به دبستان می‌رود، باید نماز را در دبستان به او یاد بدهند. در خانواده هم باید به او یاد بدهند.»[۵]

علامه حلی; نیز در باب فلسفه روزه گرفتن کودک پیش از رسیدن به سن تکلیف می‌فرماید: «روزه، یک نوع تمرین است و سبب می‌شود کودک پس از بلوغ، انگیزه بیشتری به انجام آن پیدا کند و نیز باعث می‌شود نفس انسان، ملکه پذیرش انجام واجبات را پیدا کند و از اخلاق ناپسند دورباشد.»[۶]

۱- طبرسی، مکارم اخلاق، ص۲۲۲.

۲- کلینی، اصول کافی، ترجمه سید جواد مصطفوی، ج۳، ص۳۰۸.

۳- کلینی، اصول کافی، ترجمه سید جواد مصطفوی، ج ۳، ص ۴۰۹.

۴- فلسفی، کودک، ج ۲، ص۱۸۶.

۵- مطهری، مجموعه آثار، ص۵۲۹.

۶- حلی، مختلف شیعه فی احکام الشریعه، ج۳، ص ۳۸۵-۴۸۸.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

این راهکار تا آن اندازه در تربیت دینی کودک، مهم و اساسی است که در توضیح المسائل امام خمینی؛ آمده است: «پدر و جد پدری، شرعاً موظف به تمرین دادن کودکان به عبادت اعم از واجب و مستحب و همچنین قضای آن است.[۱]» در خاطرات همسر امام خمینی؛ آمده است که امام از هفت سالگی در تربیت دینی دقت داشت و می‌گفت: «بچه‌ها از هفت سالگی نماز بخوانند تا وقتی نه ساله شدند، عادت کرده باشند.»[۲]

۲. ایجاد محبت خدا در کودکان

یادآوری و ذکر محبت خداوند نسبت به کودکان از جمله شیوه‌هایی است که در ایجاد انگیزه برای توجه دادن فطرت پاک کودک به صاحب نعمت و سپاسگزاری از او بسیار مؤثّر است. وهمچنین ذکر نعمت‌ها می‌تواند زمینهٔ بسیار مناسبی برای رشد و تعمیق بینش الاهی کودکان و در نتیجه، گرایش به صاحب نعمت و زمینه‌های شکرگزاری را در آنان فراهم سازد.

در آیات و روایات زیادی به این روش توجه داه شده است. چنان‌که خداوند متعال به حضرت موسی(ع) وحی فرستاد: «مردم را به من علاقه‌مند کن و آنان را نیز نزد من محبوب ساز. عرض نمود چگونه؟ وحی آمد: نعمت‌های مرا برای آنان بازگو کن، آنان خود عاشق من خواهند شد.[۳]

بنابراین، باید کاری کنیم که محبت خدا در دل کودک جای بگیرد. در این صورت، او با عشق درونی به احکام و تکالیف الاهی عمل می‌کند.

۳. نقش مسجد در تربیت عبادی کودکان

بچه‌ها دوست دارند در محافل مذهبی رشد یابند، در بین جمع باشند و اعمال و رفتار گروهی را در مراسم مذهبی ببینند. سرودهای دسته جمعی، شعرها، دعاها، آوازها، مرثیه خواندن‌های جمعی، نماز جماعت، تدارک برنامه‌های عید و دیگر اموری از این قبیل برای کودک بسیار لذت‌بخش است. انجام چنین اموری در تقویت حس اجتماعی کودکان جهت حضور در مساجد تأثیرگذار است. آثار تربیتی حضور در مسجد رفته رفته در کودکان سرایت می‌کند و باعث می‌شود تا در خارج از مسجد نیز عملکردی متناسب و همگون با حضور در مسجد داشته باشد. پس مسجد می‌تواند به پرورش استعدادهای انسان کمک کند.

از این‌رو؛ حضور کودکان در مسجد، برای برنامه‌های عبادی؛ مانند دعا و نماز جماعت آنان را به حضور در مسجد و اقامه نماز علاقه‌مند می‌کند. شهید مطهری با توجه به نقش مسجد در ترغیب کودکان به عبادت معتقد است: «بچه را باید در محیطِ مشوّق نماز خواندن برد. به تجربه ثابت شده است که اگر بچه به مسجد

۱- خمینی، توضیح المسائل، ج۱، ص۷۸۷-۷۵۸.

۲- همو، امام در سنگر نماز، ص۱۰۴.

۳- مجلسی، بحار الانوار، ج۲، ص۴، ح۶.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

نرود، اگر در جمع نباشد و نماز خواندن جمع را نبیند، به این کار تشویق نمی‌شود، چون اصلاً حضور در جمع مشوّق انسان است. آدم بزرگ هم وقتی خودش را در جمع اهل عبادت می‌بیند، روح عبادت بیشتری پیدا می‌کند، بچه که دیگر بیشتر تحت تأثیر است. متأسفانه کم رفتن ما به مساجد و معابد و مجالس دینی و اینکه بچه‌ها کمتر در مجالس مذهبی شرکت می‌کنند، سبب می‌شود که اینها از ابتدا رغبت به عبادت پیدا نکنند، ولی این برای شما وظیفه است. . . . باید ما با بچه‌های خودمان برنامه مسجد رفتن داشته باشیم تا آنها با مساجد و معابد آشنا بشوند.»[1]

پس اماکن مذهبی از جمله مساجد از فضیلتی بس عظیم برخوردارند و این عظمت و قداست می‌تواند در تحول و تربیت انسان نقش مهمی داشته باشد.

٤. الگوسازی

یکی از شیوه‌های تربیتی انبیا: تربیت از راه عمل بوده و برای تربیت دینی مردم از آن استفاده می‌کرده‌اند؛ یعنی: پیش از آن که به مردم دستوری بدهند، خود به آن عمل می‌نمودند و برای مردم الگو قرار می‌گرفتند. بیش‌تر مردم و به ویژه کودکان، از رفتار ظاهری دیگران تقلید می‌کنند و یا پس از مشاهده رفتار آن‌ها دست کم، زمینه تربیت کلامی برایشان فراهم می‌شود.

پیامبر گرامی (ص) نیز در موارد متعددی، مانند تعلیم نماز و حج، از این شیوه استفاده کردند و فرمودند: «صلوا کما رایتمونی اصلی: نماز بخوانید آنگونه که می‌بینید من نماز می‌خوانم.» استفاده از شیوه غیرکلامی و عملی در تربیت دینی کودک نیز بسیار مؤثر است و باید در این زمینه، از آن بهره گرفت. دوره کودکی دوره وابستگی و اعتماد کامل کودک به والدین است و میزان تأثیرپذیری او از پدر و مادر بسیار عمیق و پابرجاست. از این رو برای تربیت دینی کودک فرصت مناسبی است. بیش‌ترین ارتباط کودک در این دوره با والدین است و ارتباط در تمامی ابعاد پنهان و آشکار و کلامی و غیرکلامی آن زمینه ساز رشد و تحول کودک در جنبه‌های روحی و بدنی است. تنها الگوی مورد اعتماد کودک در این دوره، پدر و مادر است و تا آنجا که بتواند، خود را بر اساس رفتارهای آنان منطبق می‌سازد.

چشمان ظریف و تیزبین کودک مانند دوربین حساس از تمام صحنه‌های زندگی خانواده و به خصوص حرکات و رفتار والدین و دیگر اعضای آن، فیلم برداری می‌کند. اگر پدر و مادر به دستورات دینی اهمیت دهند، اهل عبادت، نماز، دعا، تلاوت قرآن و توجه به معنویات باشند، بدون شک، بر ابعاد روحی و دینی کودک تأثیر می گذارد. به همین دلیل، کودک سه یا چهار ساله هنگام مشاهده نماز والدین به نماز ترغیب می‌شود و مانند آنان به رکوع و سجده می‌رود. اظهار اینگونه رفتارها از کودک ناشی از تأثیر عمیق رفتار والدین بر جسم و روح اوست که غالباً تبدیل به ملکه می‌شود و تا پایان عمر در او باقی می ماند.

۱- مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۳، ص ۵۲۹- ۵۳۰.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

در روایتی امام صادق(ع) می‌فرماید: «امام علی(ع) در خانه خود اتاق متوسطی را به نماز اختصاص داده بود و در آن اتاق عبادت و راز و نیاز می‌کرد. هر شب که طفلی به خواب نمی‌رفت، امام او را به آن اتاق می‌برد و نماز می‌خواند.»[۱]

کودکان اولین و بهترین درس دین‌داری و ارتباط معنوی با خدا را در محیط خانه از طریق مشاهده عملکرد والدین به ارث می‌برند. در این زمینه مروجی طبسی می‌نویسد: «وقتی که کودکان و نوجوانان مشاهده می‌کنند که پدر و مادرشان نسبت به امور مذهبی حسّاسیت و دقّت‌نظر دارند و به عبادات اهمیت فراوان نشان می‌دهند و در اوقات نماز با اشتیاق به سوی عبادت می‌شتابند و در مناسبت‌های مذهبی و مراسم عبادی شرکت فعّال دارند، خودبه‌خود به این قبیل امور احساس علاقه و نشاط می‌کنند و مجذوب حالات ملکوتی دعا و مناجات می‌شوند.»[۲]

بر این اساس، اگر در محیط خانه و مدرسه، تکریم به ارزش‌های دینی جنبهٔ عملی پیدا کند، زمینهٔ گرایش به اعمال عبادی در کودکان به صورت آگاهانه شکل می‌گیرد.

حضور معلمان در نماز جماعت مدرسه و اقامهٔ اعمال عبادی، مخصوصاً نماز توسط والدین در منزل، از جمله عوامل ایجاد انگیزه در گرایش کودکان و نوجوانان به اعمال عبادی است. در واقع، کودک درس دین‌داری به طور عام و عبادت به ویژه نماز به طور خاص را با مشاهدهٔ اعمال و رفتار دیگران، مخصوصاً والدین به ارث می‌برد. بنابراین، این‌گونه اقدامات، نوعی زمینه‌سازی و درونی‌کردن ریشه‌های عبادی در کودکان است.

۵. نقش والدین در تعلیم مسائل عبادی کودکان

با توجه به ارزش و قداست خانواده درمی‌یابیم که خانه، اولین مدرسه تربیتی اخلاقی و دینی است و کودک به تدریج بر اساس مشاهدات روزمره، پایه‌های اخلاقی خود را پی‌ریزی می‌کند در محیط خانه، کودک تعالیم خوب و بد را فراگرفته، زیربنای اخلاقی او شکل می‌گیرد. کودک، همانند نهال تازه‌ای است که هر طور او را پرورش دهیم، همانگونه می‌شود خانه، پرورشگاه اطفال است، بنابراین اگر والدین و سایر اعضای خانواده، دارای روش صحیح و اخلاق نیک باشند، کودکان خوب و به دنبال آن، انسان‌های بزرگ، افراد متعهد و فعال تربیت شده و به جامعه تحویل داده می‌شود و بالعکس.

تربیت دینی کودکان تا شش سالگی محدود به ایجاد انس نسبت به مسائل دینی است به این معنی که کودک آن چه را که به طور منظم در محیط خانواده می‌بیند، نسبت به آن انس پیدا می‌کند و همین انس اولیه، زمینه را برای پدیدآمدن عادت و انجام فرایض دینی در مراحل بعدی فراهم می‌آورد مشاهده آداب

۱- حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص۲۹۵.

۲- مروجی طبسی، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (ع)، ص۱۶۸.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

دینی و عبادات مذهبی، به ویژه نماز که در هر شبانه روز به طور منظم از طرف بزرگترها در محیط خانه انجام می‌شود، در ذهن و دوران کودک نقش می‌بندد.

مرحوم فلسفی می‌نویسد: «اول معلّمی که درس زندگی به کودک می‌آموزد و در دل پاک او نقش‌های خوب و بد ترسیم می‌کند، پدر و مادر است.»[۱]

قرآن‌کریم در زمینهٔ مسئولیت والدین در تربیت عبادی اهل خانواده می‌فرماید: «وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَیْها»[۲]

امام صادق در حدیثی می‌فرماید: هنگامی که این آیه نازل شد، مردم گفتند: یا رسول‌الله چگونه ما خودمان و اهل و عیالمان را از آتش دوزخ حفظ کنیم؟

حضرت فرمود: خودتان کارهای خیر انجام بدهید؛ خانواده خود را به کارهای خوب تذکر بدهید؛ آنها را بر اطاعت و عبادت خداوند تأدیب و تربیت نمایید. سپس امام فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی یَقُولُ لِنَبِیِّه(ص) وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَیْها»؛ خانواده خود را به نماز فرمان ده و بر انجام آن شکیبا باش![۳]وَ قَالَ وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِسْماعِیلَ إِنَّهُ کانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ کانَ رَسُولًا نَبِیًّا وَ کانَ یَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلاةِ وَ الزَّکاةِ وَ کانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِیًّا»؛[۴]و در این کتاب (آسمانی) از اسماعیل (نیز) یاد کن، که او در وعده‌هایش صادق، و رسول و پیامبری (بزرگ) بود! و همواره خانواده‌اش را به نماز و زکات فرمان می‌داد و همواره مورد رضایت پروردگارش بود.»[۵]

آموزش تعالیم دینی کودکان به اندازه‌ای مورد توجه پیشوای گرامی اسلام(ص) بوده است که این مسئولیت را به طور مستقیم متوجّه والدین می‌داند و با صراحت از پدران و مادرانی که به تربیت دینی کودکان خود بی‌توجه هستند، دوری جسته است. نقل شده است که رسول اکرم(ص) به بعضی از کودکان نظر افکند و فرمود: وای به فرزندان آخر زمان، از (بی‌توجهی) روش ناپسند پدرانشان! عرض شد یا رسول اللّه از پدران مشرک آنها؟ فرمودند: نه، بلکه از پدران مسلمان آنان که هیچ‌یک از واجبات احکام دینی را به فرزندان خود نمی‌آموزند و هرگاه فرزندانشان در صدد تعلیم مسائل دینی باشند، آنان را از این امر باز می‌دارند و به ناچیزی از امور مادی دربارهٔ آنان قانع هستند (و تنها به این دل‌خوشند که فرزندانشان بهرهٔ ناچیزی از دنیا به دست آورند) من از این قبیل مردم بری و بیزارم و آنان نیز از من بیزارند.[۶]

نکته مهم این است که آموزش فقه و آموزه‌های دینی و احکام عبادی به کودکان و نوجوانان، باید پیش از زمانی باشد که مکتب‌های انحرافی، فکر و ذهن آنان را با افکار و عقاید نادرست پر می‌کنند. چنان‌که

۱- فلسفی، گفتار فلسفی، جوان از نظر عقل و احساسات، ج ۱، ص۲۹۶.

۲- طه ۱۳۲.

۳- طه ۱۳۲.

۴- مریم ۵۴-۵۵.

۵- محدث نوری، مستدرک الوسائل، ج۱۲، ص۲۰۱، باب ۸ ح ۵.

۶- فرید، الحدیث-روایات تربیتی از مکتب اهل بیت (ع)، ج ۱، ص۲۹۴.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

امیرالمؤمنین علی(ع) خطاب به والدین می‌فرماید: «به فرزندان خود، از علم ما آنچه را که خدا به وسیله آن به آنها نفع می‌رساند، آموزش دهید، تا مخالفان بانظرات خود، بر آنها فایق نیایند.[۱] به همین علت، حضرت خطاب به فرزندش امام حسن مجتبی (ع) می‌فرماید: فرزندم! در راه ادب‌آموزی به تو و تربیت درست از همهٔ فرصت‌ها بهره گرفتم، پیش از آنکه دل و قلبت سخت گردد و عقل و ذهن تو (به وسیلهٔ مکتب‌ها و فرهنگ‌های فاسد) به اشتغال در آید . . .، (در این راه) نخست آموزش تو را با کتاب خدا و تفسیر آن و (با آموزش) شرایع اسلام و احکام و حلال و حرام آن آغاز کردم.[۲]

بنابراین، تربیت عبادی و آشنایی با مسائل و فرایض دینی، جزو آموزش‌های ضروری مسلمانان شناخته شده است، که این مسئولیت به طور مستقیم تا ۲۱ سال اول زندگی متوجهٔ والدین است. آنان در این زمینه، نقش‌های مختلفی مانند: «تمهیدی، الگویی، تبلیغی، آموزشی، تشویقی، تقویتی، آسان‌سازی زمینه‌های انجام عبادت (نقش تسهیلی) تذکر و یادآوری، حمایتی و نیز نقش مراقبتی رابر عهده دارند.»[۳]

از این‌رو، در منابع اسلامی به والدین توصیه شده است برخی از تعالیم دینی را قبل از هفت سالگی برای کودکان بیان کنند، تا ضمن فراگیری تکالیف دینی، زمینه‌های رشد معنوی و عبادی در آنان ایجاد و تقویت شود. امتیاز تربیت خانوادگی این است که دارای نوعی دوام و استمرارمی‌باشد.

٦. پاسخگویی به پرسش کودکان

یکی از علل ترک یا سبک شمردن نماز، بی‌اطلاعی کودکان، نوجوانان و جوانان از فلسفه عبادات است. اگر کودک دارای شناخت کافی نسبت به این مسئله باشد و خواندن نماز در وجودش از حالت تقلیدی به حالت آگاهی تبدیل شود، هرگز آن عمل را در مراحل بعدی ترک نخواهد کرد. از این رو آگاهی از فلسفه، آثار و فواید، آداب و شرایط اعمال، یکی از عوامل مهم در ترغیب و تشویق کودکان به اعمال عبادی است. اگر والدین نتوانند پاسخ صحیح و درستی به سؤال‌های کودک بدهند، ممکن است بی‌رغبتی نسبت به آن اعمال، در وجوش ایجاد شود و چه بسا به تدریج، موجب کنار گذاشته شدن اصل عمل شود.

والدین باید بتوانند به سؤالات و چرایی خواندن نماز، چرایی روزه گرفتن، پاسخ دهند؛ زیرا غیر از فراگیری اعمال ظاهری (نماز، روزه)، کودک باید بداند که در ورای این اعمال چه اعتقاد و احساسی نهفته است و چه چیزی موجب می‌شود که مسلمانان هر روز پنج بار به سوی کعبه، حرکاتی را انجام دهند که ممکن است در نظر او بی‌معنا جلوه کند. این مقصود را باید با آموزش‌های ساده تأمین کرد.[۴] برای مثال در پاسخ به این پرسش کودکانه که اگر نماز نخوانیم چه می‌شود؟ می‌توان اینگونه به کودک پاسخ داد: آیا این درست

۱- حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعهٔ إلی مسائل الشریعهٔ، ج۲۱، ص۴۷۷، ح ۲۷۶۳۴.

۲- نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۳- یمانی، آداب و کارکردهای روابط جنسی سالم از دیدگاه اسلام، آسیب های روانشناختی .

۴- باهنر، آموزش مفاهیم دینی همگام با روانشناسی رشد، ص ۲۶۳.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

است که بچه‌ها به جای اینکه به پدر و مادرشان کمک کنند، همواره بهانه‌گیری کنند و حتی به حرف آنها گوش ندهند؟ قطعاً نه!. کسی که بیشترین محبت و مهربانی را به ما کرده و ما را آفریده، خداست. حالا ما چقدر باید از او ممنون باشیم و به حرف او گوش دهیم؟ نماز، تشکر از خداست و همان خدایی که همه چیز به ما داده و دوست دارد بهشت را هم به ما بدهد، گفته است نماز بخوانیم. اگر نماز نخوانیم، هم از او تشکر نکرده‌ایم و هم به حرفش گوش نداده‌ایم. کسانی که به حرف خدا گوش نمی‌دهند، مانند بچه‌های بی‌ادب و غرغرو هستند که به پدر و مادرشان بی‌احترامی می‌کنند.

۷. تشویق وتحسین کلامی ومادی

بهتر است برای جذب کردن هرچه بیشتر کودک و نوجوان به نماز، این کارعبادی را با تشویق و تحسین همراه کنیم. کودکان برای مشتاق شدن به کاری بیش از هر چیزی به تشویق و تایید نیاز دارند. زمانی که کودکی روی زمین دراز می کشد و صورتش را به مهر می چسباند به جا آن بکوشیم حالتش را به صورت سجده بزرگسالان در بیاوریم باید همان رفتار کودکانه را تشویق کنیم. تشویق باعث می‌شود این رفتار بارها تکرار شود و همزمان با رشد ذهنی و حرکت کودک زمینه یادگیری سجده درست نیز فراهم شود. با گذشت زمان هنگامی که کودک به نوجوانی برسد به عبادت خو می گیرد.

اگر کودک جمله یا کلمه‌ای از نماز به زبان آورد باید او مورد تشویق قرار داد. هنگامی که کودک کلمه الله اکبر یا لااله الا الله را به زبان جاری کرد، سزاوار تشویق و پاداش پد رو مادر است و این رفتار باید آن چنان مهم جلوه داده شود که فرزند بزرگی ذکر را باور کند. همچنین در فرصت مناسبی که بدست می‌آید می‌توانیم او را به کودکی نمازخوان به دیگران بشناسانیم و کارهای او را به اسم نماز بستاییم. برای نمونه بگویم: چون کودک نمازخوانی هست خدا به تو کمک می‌کند یا آفرین به تو که نماز خوان هستی و بهشتی خواهی شد و خدا از تو راضی است.

همچنین کودک و نوجوانی را که به سن تکلیف رسیده‌اند تشویق و تایید کنیم و ناتوانی آنها را به رخ نکشیم. تاکید بر نکات مثبت رفتاری کودکان، اعتماد به نفس و احساس ارزشمندی را درکودکان می‌آفریند و آنان را با آمادگی و شهامت می‌توانند در انجام مسئولیت‌های خود پیروز شوند. چنان چه در مورد نماز سخت گیری کنیم و بر ناتوانی آنها انگشت بگذاریم و آن چه را انجام می‌دهند به درستی تشویق نکنیم نسبت به نماز احساس ناخوشایندی پیدا خواهند کرد.

نتیجه‌گیری

با بررسی تعدادی ازآیات، روایات و بنابر عقیدهٔ متخصصان تعلیم و تربیت مسلمان، در می‌یابیم که دین اسلام به تربیت دینی فرزندان، به ویژه تربیت عبادی، تأکید زیادی کرده است، تا زمینهٔ دستیابی کودکان به

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

مراحل عالی کمال فراهم شود. برای تحقق این هدف و علاقه‌مند کردن کودکان به فراگیری و انجام تکالیف عبادی، ضروری است. برای موفقیت در امر تربیت عبادی ضروری است به نکات ذیل، توجه شود:

ـ ایجاد علاقه در کودک به ارتباط قلبی باخدا؛

ـ اجرای دستورالعمل آموزشی که در روایت امام باقر(ره) آمده است؛ از ذکر شهادتین تا کیفیت صحیح وضو و اقامه نماز؛

ـ حضور کودکان در مکان های مذهبی مانند مسجد و خواندن نماز جماعت؛

ـ ایجاد فضای مناسب معنوی در منزل و مدرسه به وسیلهٔ توجه به ارزش‌های دینی توسط والدین و مربیان، جدّی بودن والدین در ارزش‌های دینی کودکانو انجام اعمال عبادی در پیش چشم کودک، به ویژه نماز اول وقت؛

ـ ارائه و آموزش تکالیف عبادی به کودکان به صورت ملموس و عینی و متناسب با توانایی آنان، با استفاده از روش‌های آموزشی ساده، بیان فلسفه ی اعمال عبادی با زبان کودکانه ؛

ـ تشویق کلامی ومادی کودکان

ـ طبیعی است که همهٔ این موارد مربوط به دورهٔ کودکی نیست و این مسائل باید به تدریج و در مراحل مختلف سنی، در طول دورهٔ تحصیلی آموزش داده شوند؛ اما در دورهٔ ابتدایی باید تا حدّ ممکن، دانش‌آموزان را با کیفیت انجام برخی از عبادات به ویژه نماز و روزه آشنا کرد.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

فهرست منابع و مآخذ

ـ قرآن کریم

ـ نهج البلاغه، ترجمهٔ فیض الاسلام.

ـ قرآن کریم، ترجمهٔ ناصر مکارم شیرازی، قم، مدرسهٔ امام علی‌بن ابی‌طالب(ع)، چ ۱، ۱۳۷۸هـ ش.

ـ ابن حیون مغربی، نعمان بن محمد؛ دعائم الاسلام؛ قم: مؤسسهٔ آل البیت(ع)، چاپ دوم، ۱۳۸۵هـ ش.

ـ ابن‌شعبه حرانی، حسن بن علی؛ تحف العقول عن آل الرسول(ص)؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۴هـ ق.

ـ امینی، ابراهیم، تربیت، قم، بوستان کتاب، چ۷، ۱۳۹۰ هـ ش. ۵. باهنر، ناصر، آموزش مفاهیم دینی همگام با روان‌شناسی رشد، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، چ ۹، ۱۳۸۷ هـ ش.

ـ حرّ عاملی، محمدبن حسن، تفصیل وسائل الشیعهٔ إلی تحصیل مسائل الشریعهٔ، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۴، ۵، ۷، ۲۱، چ۵، ۱۴۰۹هـ ق.

ـ حرّ عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعهٔ، قم: مؤسسه آل البیت(ع)، چاپ اول، ۱۴۰۹هـ ق.

ـ حلی، ابو منصوربن یوسف، مختلف الشیعه، ج ۳، قم، جامعه مدرسین، چ ۱، ۱۴۱۳هـ ق.

ـ خمینی، سیدروح‌الله، توضیح المسائل، قم، نشر روح، چ ۱، بی‌تا.

ـ داوودی، محمد، سیرهٔ تربیتی پیامبر(ص) و اهل‌بیت‡، ج ۲، تربیت دینی، قم، پژوهشکدهٔ حوزه و دانشگاه، چ ۱، ۱۳۸۳ هـ ش.

ـ طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، قم: شریف رضی، چاپ چهارم، ۱۴۱۲هـ ق.

ـ فرید، مرتضی، الحدیث - روایات تربیتی از مکتب اهل بیت، ج ۱، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸ هـ ش.

ـ فلسفی، محمدتقی، گفتار فلسفی؛ کودک از نظر وراثت و تربیت، ج ۲، تهران، نشر معارف اسلامی، چ ۱۰، ۱۳۸۷هـ ش.

ـ کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، ترجمهٔ سیدجواد مصطفوی، ج ۳ - ۴، تهران، علمیه اسلامیه، بی‌تا.

ـ گلپایگانی، سیدمحمدرضا، مجمع المسائل، ج ۳ - ۲ - ۱، قم، دارالقرآن الکریم، ۱۴۱۲هـ . ق

ـ متقی هندی، علی بن حسام الدین؛ کنز العمال؛ بیروت: مؤسسهٔ الرسالهٔ، چاپ پنجم، ۱۴۰۱هـ ق.

ـ مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۲، ۱۶، بیروت، مؤسسهٔ الوفا، هـ ق ۱۴۰۴هـ ق.

ـ محدث نوری، حسین؛ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل؛ قم: مؤسسه آل البیت(ع)، چاپ اول، ۱۴۰۸هـ ق.

ـ مروجی‌طبسی، محمدجواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل‌بیت، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چ ۵، هـ ش۱۳۸۷.

ـ مطهری، مرتضی؛ مجموعه آثار؛ تهران: صدرا، بیتا

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-18]